

Пов'язаною із попередньо висвітленою передумовою розколу середини XVII століття була ідея месіанства Російської держави. Тут ідеться про теорію «Москва – Третій Рим», і про те, що лише на плечах російського люду тримається весь православний світ [4, с. 10–11]. Для підтвердження цієї теорії, в першу чергу, використовується розповідь давньоруського літописця про подорож апостола Андрія Первозванного на Русь. Він пише, що, зупинившись на пагорбах берегів Дніпра, апостол передбачив велике майбутнє християнству Русі: «На сих горах воссияет благодать Божия, иматъ град великий и церкви многи Бог воздвигнути иматъ» [8]. В подальшому ідея обраності руського народу Богом розвивається. Розповідаючи про нашествя азійських кочівників-половців на руську землю у 1093 році, літописець пояснює всі нещастя руської землі саме тим, що русичі, від яких згодом пішли росіяни, будучи обраними Богом для прийняття православ'я і будучи ним особливо любимими, тим не менше часто грішать і тому Господь їх особливо строго наказує: «Кого бо тако Бог любит, яко-же нывзлюбилестъ? Кого такопочелестъ, яко же ныпрославилестъ и вознеси? Никого же: им же паче яростъ свою воздвиге на ны, яко паче всехпочтениибывша, горе всехвсехсудяхомгрехи» [8].

Ідея, що Росія була поставлена Богом на чолі інших держав і що тому Господь вимагає від російського народу більше, ніж від інших народів, чітко прослідковується у всій інтелектуальній історії як Київської, так і Московської епохи. Це, у свою чергу, посилювало релігійну напругу в Росії, яка у XVII столітті призвела до трагічної релігійної кризи – розколу [4, с. 12].

Слід зазначити також про вплив на духовний стан суспільства Росії торгівлі так званими індульгенціями. В досвіді православної церкви Московської держави, як і у католицькій, також є такі «викупні за гріхи». Це, звісна річ, пробуджувало у населення протест та незадоволення, адже ціна за них була високою, а матеріальне становище мирян не дозволяло їм такої церковної розкоші [2, с. 253].

Варто зауважити, що вплив мала і так звана «антихристова» ідеологія, за якою визнавалося торжество зла на світі. Ця ідеологія зародилась ще під час народних лих 50-их років XVII століття. В 1654 році пройшла страшна епідемія чуми, що знищила в деяких селах все населення. У 1655 – 1656 роках пройшов голод. Селяни намагались вмилостивити Бога будівництвом і облаштуванням церков, шукали чудотворні ікони. Проте, і такі заходи, на думку віруючих людей, не допомогли виправити шкоди, яку люди самі ж створили. Никонівські реформи припали саме на цей нелегкий час. Тому народ Росії сприйняв гнів Бога як незадоволення змінами у церковному житті. Патріарха назвали антихристом, і це також спровокувало відхід людей від нововведень та повернення до старої віри [3, с. 86–87].

Не варто забувати також і про те, що важливу роль у майбутньому розколі мав рух так званих боголюбців – членів Гуртка ревнителів давнього благочестя. «Ревнителі» являли собою гурток духовних і світських осіб, що об'єднався в кінці 1640 – на початку 1650-х років навколо Стефана Воніфатьєва, духівника царя Олексія Михайловича. Серед його яскравих представників можна назвати дядька царя боярина Морозова, царського духівника Стефана Воніфатьєва та близького друга царя Олексія молодого Федора Ртищева. А згодом до них приєднався майбутній патріарх вся Русі Никон. Він повністю прийняв програму боголюбців і став одним із найбільш енергійних діячів церковного відродження, що полягало у введенні єдиногосся, проповідях у церквах і моральному оздоровленні духовенства і пастви. Серед провінційних боголюбців, кількість яких швидко зростала, варто виділити: протопопів Авакума із села Лопатище, Данила із Костроми, Логіна із Мурома, Ярила із Ярославля, а також Герасима – настоятеля Богоявленського монастиря у Костромі, ігумену Марфу із Вязницького монастиря та інших [4, с. 12 – 14].

Ми вважаємо, що рух боголюбців дав величезний поштовх до церковних змін. Вони стали першими, хто виступив за оновлення православного життя у Російській імперії. «Ревнителі» прагнули до виправлення церковної та громадянського життя в Росії шляхом утвердження благочестя на основі суворого дотримання церковних статутів і постанов Стоглавого собору 1551 року. І хоча боголюбці зустріли опір єпископату, та все ж вони змогли досягти однієї із поставлених важливих цілей – офіційного введення єдиногосся у всій Російській державі. Був навіть підготовлений новий Службеник, в якому розповідалось про історію «єдиногосся». Та, не дивлячись на остаточне рішення Собору 1649 року, в провінціях «багатогосся» утримувалось ще до кінця XVIII століття. А дехто навіть відкрито виступав проти рішення Собору [4, с. 15]. Таким чином, у свідомості росіян у якості таких переломів усталеного церковного життя виникали протестуючі думки та діяння. Ускладнювало ситуацію те, що наступні реформи Никона проходили у баченні боголюбців як неправильні. Вони бажали реформувати церкву за давньоруським звичаєм, а не новогорещьким, яким керувався цар та, відповідно, Никон.

Таким чином, виникненню старообрядництва передували такі духовно-суспільні передумови як європейській культурний вплив на життя російського народу, його прихильність до обрядової сторони релігії, ідея месіанства, а також рух боголюбців. Всі ці передумови склалися ще у XVII столітті і здійснили вагомий вплив на виникнення старообрядництва.

Джерела та література

1. Боченкова И.Д. Государственная политика в отношении староверов в последней четверти XVIII – начале XIX века (На материалах Ярославского наместничества). Специальность 07.00.02. – Отечественная история. Автореферат на соискания учёной степени кандидата исторических наук / И.Д. Боченкова. – М., 1999 – 26 с.
2. Буганов В.И. Мир истории. Россия в XVII веке / В.И. Бугайов. – М., 1989. – 318 с.
3. Демин А.С. Писатель и общество в России XVI – XVII вв.: (Общественные настроения) / А.С. Демин. – М., 1985. – 352 с.
4. Зеньковский С.А. Русское старообрядчество. 3-е издание / С.А. Зеньковский. – М.: Ди-Дик, 2006. – 304 с.
5. Зеньковский С.А. Патриарх Никон / С.А. Зеньковский / Патриарх Никон. Трагедия русского раскола. – М.: Издательский Сонет Русской Православной Церкви, ДАРЬ, 2006. – 656 с.
6. Ключевский В.О. Излекций по русской истории / О.В. Ключевский / Патриарх Никон. Трагедия русского раскола. – М.: Издательский Сонет Русской Православной Церкви, ДАРЬ, 2006. – 656 с.
7. Никольский Н. История Русской Церкви / Н. Никольский. – М., 2004. – 607 с.
8. Повесть временных лет: В 3 ч. – [пер. Д.С. Лихачева]. – Ч.1. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://old-russian.chat.ru/01povest.htm>
9. Пушкирев Л.Н. Общественно-политическая мысль России второй половины XVII в. / Л.Н. Пушкирев. – М., 1982. – 288 с.
10. Стрельбицкий И.Х. История Русского раскола, известного под именем старообрядчества. – Одесса, 1889. – 245 с.

УДК 94:327

В. Ціватий

ДИПЛОМАТИЧНІ СИСТЕМИ ТА ІНСТИТУТИ ДИПЛОМАТІЇ ДОБИ РАНЬНОГО НОВОГО ЧАСУ (XVI-XVIII ст.): ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Аналізується зовнішня політика і дипломатична практика європейських держав від доби раннього Нового часу до сьогодення. Особливу увагу приділено інституціональному розвитку дипломатичних служб, дипломатичного інструментарію, нормам протоколу, етикету і церемоніалу провідних держав Європи і України. Визначено напрями еволюції теорії та практики дипломатії в історичній ретроспективі.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, інституціоналізація, протокол, етикет, церемоніал, дипломатична практика, Європа, Україна.

The article deals with the analysis of the foreign policy and diplomacy of the European states of the early time of the Modern period. Particular attention is given to the institutional development of the diplomatic services, the diplomatic tools, the rules of the protocol and etiquette of the main States of the Europe and of Ukraine. There is directed of the evolution of the theory and practice of diplomacy in historical retrospective.

Keywords: foreign policy, diplomacy, institutionalization, protocol, etiquette, ceremonial, diplomatic practice, Europe, Ukraine.

Упродовж своєї багатовікової історії Україна, на всіх етапах існування державності, активно впроваджувала в процесі державотворення елементи дипломатичного протоколу, етикету та церемоніалу в контексті загальноєвропейської дипломатичної практики. Для доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) характерний об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення зовнішньої політики, дипломатичної практики і дипломатичних служб держав європейського простору.

У добу раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) відбувається об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення політики та органів зовнішніх зносин держав Європи. Початкові форми інституалізації (наприклад, інституціоналізація книгодрукування, ментальних установок, дипломатичних служб тощо) виникають на рівні самоорганізуючих процесів [1, с. 566-569; 4; 10, с. 268-274].

У цілому, аналіз науково-теоретичних розробок стосовно генезису та розвитку системи європейських держав свідчить про усталену в українській та зарубіжній історіографії традицію фактологічного відтворення процесів, спираючись на принцип історизму, що значною мірою свідчить про неможливість за таких умов уникнути схематизації відтворення історичних подій. Для вивчення міжнародних, політичних і дипломатичних систем необхідно використовувати нові методи пізнання, однією з яких є теорія інституцій та інституціональних змін [11, с. 116-119].

Застосування в дослідженнях інституціонального підходу передбачає не лише пошук якісно нового, а зосереджує автора на з'ясуванні спільного та відмінного, традиційного та еволюційного, прогресивного та консервативного, класово обмеженого й загальногуманістичного в контексті інституціоналізації та інституціональних змін, відхиляючи будь-які упереджені теоретичні установки.

Одне з центральних місць у теорії й практиці дипломатії раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) посідали саме проблеми розуміння сутності, функцій і методів реалізації влади у сфері зовнішніх зносин. Із цією проблематикою пов'язані й оцінки сучасників щодо різноманітних державно-правових форм і типів правління, інституціональних політичних процесів, характеристик реальності й створення ідеалів при висвітленні завдань та практичної діяльності влади, у тому числі у сфері зовнішніх зносин і дипломатичної практики. Саме через друківану книгу вони могли їх поширювати і апробувати серед інтелігенції, політиків та дипломатів. Особливого поширення набули трактати про форми державної влади і державного устрою, про переговорний процес і правила ведення переговорів, політичні трактати і памфлети, політичні й дипломатичні мемуари тощо [2, с. 119-129].

Постійна дипломатична служба у XVI-XVIII століттях набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. Філіп де Комін, політик і дипломат початку XVI століття, відзначає: «Два могутніх владарів-державці, якщо вони мають бажання жити в злагоді, не повинні часто бачити одне одного, а спілкуватися їм належить посередництвом досвідчених і мудрих осіб, які будуть проводити переговори і залагоджувати суперечки» [3, с. 299-309]. Інформація про внутрішнє становище в інших державах та їх зовнішньополітичні плани незвично розширилась.

Можливість співставлення відомостей, які надходили від послів із різних держав, розвивала вміння дипломатів критично розбиратися в інформації та сприяла розширенню їх світогляду, вирішенню зовнішньополітичних дилем та розвитку дипломатичних інституцій.

Серед політичних засобів Філіп де Комін рішуче віддає перевагу дипломатії. Дипломатія для Філіпа де Коміна – це мистецтво, в якому державець має можливість віднайти найкраще застосування своєму розуму, досвіду, мудрості. У своїх «Мемуарах» Ф. де Комін залишив багаточисленні поради та настанови у справі, в якій він був визнаним майстром-віртуозом, дипломатом із великим практичним досвідом [18]. Саме в них особливо виразно виявляється його прагматична думка, звільнена від середньовічної лицарської й християнської етики.

Французький політик і дипломат Філіп де Комін, як і відомий його італійський колега Нікколо Макиавеллі [7, с. 271-285], виявляє повну безпринципність у своїх правилах проведення політичної гри, але, щоправда, не виправдовує політичні вбивства. Він, наприклад, настійно рекомендує дипломатичне шпигунство, підкуп за сприяння послів людей в оточенні супротивника і схвально відзивається про тих мудрих владарів-державців і послів, які вміють це робити. Для нього дипломатія – це утаєна боротьба, в якій виграють наймудріші [17, р. 220].

Особливий інтерес у дипломатичній спадщині XVI-XVIII століть викликає питання інституційного розвитку української дипломатичної практики, норм протоколу та етикету, які формувалися на початковому етапі становлення європейської системи держав, тобто за доби раннього Нового часу. У цей час середньовічна мапа Європи піддається суттєвим змінам. Головним напрямом державно-правових та інституціональних процесів на Європейському континенті став напрям політичної централізації, як найбільш оптимальний, історично виправданий та об'єктивно обумовлений.

Українські землі в XVI-XVIII століттях теж були інтегровані в цей загальноєвропейський процес, хоча і в своєрідній формі. Бо вони, роздроблені та ослаблені золотоординським ігом стали об'єктом експансії та опинилися в складі різних держав – Польщі, Литви, Угорщини, Молдавії, Московського князівства, Кримського ханства, Туреччини та ін. У цей період, кінець XV – середина XVI століть, більшість українських земель знаходилась у складі Великого князівства Литовського й Корони Польської, які аж до самої Люблінської унії (1569 р.) становили два інституційно самостійних політичних організми і зберігали свою державну окремішність.

Таким чином, у XVI столітті українські землі втратили національну єдність, але продовжували бути важливим елементом інституціонального розвитку європейської зовнішньої політики і дипломатії, хоча і в складі інших держав.

У XVI-XVIII столітті в історії України відбулося чимало важливих історичних подій. Складні зовнішньополітичні й внутрішні умови негативно впливали на соціально-економічний, політичний, правовий і культурний розвиток українських земель, але спинити його не могли. Це проблемне питання, але безумовно одне – що Україна доби раннього Нового часу розвивалася під благодатним впливом загальноєвропейської політичної, інституціональної та правової культури [16].

Широкого розвитку в XVI-XVIII століттях отримала дипломатія як засіб міжнародної політики. Адже саме ця інституція мала своє спеціальне призначення – здійснення зовнішньої політики держави мирними засобами.

У політичному розмаїтті Європи з'явилася нова інституціональна постать – молоде Московське князівство, а на перетині між Заходом і Сходом, західноєвропейської та східноєвропейської зовнішньої політики та дипломатії – українські землі, частина яких перебувала у складі Польсько-Литовської держави. Про це з певністю свідчать дипломатичні документи XVI-XVIII століть [6].

Зупинимось, першочергово, саме на характеристиці польсько-литовської дипломатичної практики та елементах дипломатичного протоколу. Оскільки цей процес не залишив осторонь українські землі й вплинув у майбутньому на формування української дипломатичної служби. Саме польські та литовські посольства прибували до Московської держави все частіше за інших, адже відносини між найближчими сусідами були, як правило, напруженими і треба було обговорити багато нагальних проблем – питання війни і миру, обміну полоненими, розмежування прикордонних земель. Проте польські дипломати в XVI столітті були ще відносно рідкими гостями в Москві, частіше приїздили литовські діячі. До Люблінської унії (1569 р.) і деякий час після її заключення Велике князівство Литовське зберігало політичну самостійність, мало своє військо, свою «раду». Згідно з давньою традицією, саме воно підтримувало дипломатичні зв'язки з Московською державою. Гінці між Москвою і Вільно снували безперервно, і не рідше одного разу в два-три роки сторони обмінювалися посольствами [5]. За доби раннього Нового часу європейські государі оволоділи новими формами і методами дипломатичних стосунків у міждержавних відносинах ери постійних посольств і постійної дипломатії [9, с. 94-98]. У середині XVI сторіччя новий спосіб дипломатичного представництва затвердився в більшості європейських держав, що, однак, не виключало і одноразові надзвичайні посольства, які направлялися в особливо важливо випадках.

Саме в цей період в Європі відбувається інституціональний процес формування і розвитку норм церемоніалу, етикету та елементів протоколу, порядок поведінки за кордоном власних дипломатів кожної з держав, норми спілкування з іноземними послами. Усі обставини, які оточували послів з того моменту, як вони перетинали кордон були пристосовані до виразу певних політичних ідей. Кількість і якість наданого продовольства, посольського подвір'я, місце і церемоніал аудієнції, одяг придворних, асортимент посуду на урочистому обіді та інше – все аж до кольору воскової печатки на грамотах, більш-менш було пов'язано з ідеологією держави з її місцем у системі міжнародних відносин епохи, з конкретною політичною ситуацією.

Ті ж ідеї, але в стислій формі, визначали й поведінку представників держави за кордоном. У сукупності ці правила-норми, які регулювали всю зовнішню сторону дипломатичних зв'язків, склали посольський звичай тієї чи іншої держави. Виключенням не стала і Польсько-Литовська держава в цілому, і українські землі, зокрема. Саме дипломати повинні були відстоювати прийняті норми посольського звичаю. За дрібницями етикету та елементів дипломатичного протоколу поставали питання політики держави, її ідеології, престижу верховної влади та інституцій.

Отже, норми посольського звичаю кожної держави формувалися в конкретних історичних умовах, а сам інституціональний процес норм протоколу, церемоніалу й етикету відбувався на загальноєвропейському рівні. Нові умови, новий статус багатьох держав вимагали нового дипломатичного інструментарію, нових інституцій, нових методів і форм державної обрядності, у тому числі й дипломатичної. На формування посольського звичаю, елементів дипломатичного протоколу європейських держав мало вплив співвідношення західноєвропейських, східних і візантійських звичаїв [15; 19; 20].

Широкого вжитку в посольському звичаї XVI-XVIII століть набуло питання про порядок обміну візитами, про послідовність відправки своїх посольств і прийому іноземних. Тут рівновага повинна була бути сталою, і сторони пильно стежили, щоб дипломатичний маятник коливався з однаковою амплітудою. У загальних рисах церемоніал, елементи дипломатичного протоколу зустрічі були однаковими в усіх європейських державах. Але в литовсько-руській дипломатичній практиці особливо великого значення мало саме місце зустрічі.

Середньовічне та ранньобуржуазне право, у тому числі й міжнародне, не знало абстрактних категорій – його суб'єктами були не поняття, а індивіди. У дипломатичному протоколі раннього Нового і Нового часу держава персоніфікується з її главою – це загальноприйнята умовність. Якщо монарх був уособленням держави, то посол, у свою чергу – втіленням монарха («друге я» – «alter ego»). Саме в середовищі послів поступово формувалися уявлення про міжнародне право, про місце їх госуларів-державців серед монархів Східної, Центральної та Західної Європи, про правила, протокольні норми, якими регулювалась підтримка статусу і авторитетності держави в дипломатичних відносинах.

Можливо, що найбільш важливим з цих правил – був саме принцип ієрархії, згідно з яким відносини повинні здійснюватися суворо на відповідних одне одному рівнях влади. Так, у литовсько-руській дипломатичній практиці великий князь литовський мів вступати в контакт виключно з самим царем; королівська Рада («пани радні») – з боярською Думою; віленський єпископ – з митрополитом тощо. У XVI-XVIII століттях зазвичай у дипломатичній практиці вже використовувалася норма, за якою покарання дипломата могло бути здійснене лише від уряду тієї держави, яка його надіслала. Таким чином, дипломатична практика підкорялась відомій нормі міжнародного права, яку сформулював нідерландський юрист XVI століття Гуго Гроцій, а саме – екстериторіальність посла і його свити.

Відповідно на унормування соціальних і суспільно-політичних потреб став етикет, який зорганізував поведінку придворних таким чином, щоб додати велич царствуючій особі та утвердити придворну ієрархію. Саме поняття «етикет» означало суворо встановлений порядок і форми поведінки при дворі монарха. Уперше це слово було використане в цьому значенні на одному з пишних та вишуканих прийомів у короля Людовика XIV, де гостям були запропоновані картки з переліком правил поведінки. Від французької назви картки – «етикетка» і походить саме поняття «етикет». Призначення етикету обмежувалося вузьким колом людей, які належали до вищого стану суспільства, і за межі цього стану не виходило. Етикет визначав певною мірою стандарти і канони не лише поведінки, але й всього образу життя дворянства, зводячи його до «спільного знаменника»: необхідно було «поводити себе як усі», «жити як усі», і «щоб все було як у всіх».

Протягом наступних сторіч йшов процес непохитної формалізації, інституціоналізації посольського звичаю, дипломатичної практики та елементів дипломатичного протоколу в усіх державах Європи, наближуючи його до церемоніалу, дипломатичного протоколу і етикету Нового часу (XIX століття).

Інституціоналізація – це перетворення будь-якого політичного явища (зокрема зовнішньої політики і дипломатії) на організовану системоустановчу інституцію. Вона є формалізованим, упорядкованим процесом з певною структурою відносин, ієрархією чи підпорядкованістю різних рівней влади і іншими ознаками організації (правила поведінки, звичаї, закони, норми, дипломатичні методи, протокол, етикет, церемоніал тощо).

Роз'єднаність українських земель, відсутність політичного центру, важкий іноземний гніт, спустошливі турецько-татарські навали – усе це гальмувало як розвиток продуктивних сил, так і становлення української політичної та правової культури. Але незважаючи на складні соціально-політичні умови, в яких розвивалася українська політична і правова культура, її подальший поступ не міг зупинитися. Українські землі поступово інтегрувалися в європейську систему міжнародних відносин, яка формувалася в добу раннього Нового часу. Україна продовжувала розвиватися, поєднуючи в собі кращі традиції минулого та тогочасні досягнення європейських держав, і, зокрема, у сфері міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії. Уже в XV-XVI століттях назва «Україна» фігурує в багатьох офіційних документах, у мемуарах, художніх творах, народних думах та піснях.

У розвиток українських дипломатичних традицій та протокольної практики XVI-XVIII століть вагомий вклад внесли – козацька дипломатія, дипломатія Дмитра Вишневецького, дипломатія Богдана Хмельницького. Козацька дипломатична служба була достатньо відомою у всій Європі. Її представників приймали при дворах європейських монархів. Доба Гетьманату залишила в спадок Україні надбання дипломатії Івана Виговського, Івана Мазепи, Пилипа Орлика [12; 13].

Дипломатична діяльність Пилипа Орлика мала не скільки практичні, а стільки – ідеологічні результати. Саме завдяки його безперестанній боротьбі за незалежність України, розроблена ним державна конституція «Конституція прав і свобод Запорізького війська», сприяли тому, що в тогочасній Європі було сформовано погляди на пересічних громадян, що незалежна Україна потрібна Європі як протизвага міцніючій Російській імперії, що виникла на базі Московського царства.

За наступних гетьманів – Івана Скоропадського, Данила Апостола, Кирила Розумовського та правління Малоросійської колегії Україна поступово перетворилася на провінцію Російської імперії і знаходилася під впливом її дипломатичної практики та протоколу.

Набуваючи дедалі більше національних рис, політична і правова культура України доби раннього Нового часу значно вплинула на подальший розвиток української державності, інституцій, правової системи та національної культури, особливостей національного протоколу, етикету та дипломатичної практики [8, с. 71-72].

Величезним досягненням XVI-XVIII століть було формування політичних поглядів про те, що Козацька держава, Гетьманщина стали духовними спадкоємцями Київської Русі. Вони наполегливо зміцнювали насагу державницько-національної свідомості, яка витримавши нелегкі випробування у XVIII, перейшла у XIX-XX століття.

Отже, і в Західній, і в Східно-Центральній Європі дипломатичні засоби застосовувалися як правило одні й ті ж, у всякому разі подібні, хоча, звичайно, існували і розбіжності, обумовлені особливостями історичного розвитку держав, національними звичаями і характером міжнародних відносин західноєвропейського і східно-центральноевропейського регіонів. Дипломатична практика, норми протоколу і етикету, церемоніал та посольський звичай не залишалися незмінними та стійкими, вони постійно оновлювалися, сприяючи реакції на зміни в міжнародному житті Європи і на особливості розвитку суспільства. Протягом XVI-XVIII століть йшов процес непохитної інституціоналізації посольського звичаю, дипломатичної практики, дипломатичного протоколу та церемоніалу.

Українська дипломатія та елементи дипломатичного протоколу (посольства, дипломатичне листування, дипломатичний церемоніал) активно застосовувалися в XVI-XVIII століттях і свідчили про Україну, як європейську державу, яка активно боролася за свою незалежність, за своє місце в сім'ї європейських народів [14].

Процес інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії охопив усі держави Європи, і отримав своє інституційне завершення в рішеннях Віденського конгресу (1814-1815 рр.). З першої чверті XIX століття починається новий етап в історії європейської дипломатії. Для України ж, протягом другої половини XVIII і до 1917 року тривав процес творення «української духовної республіки» – розвитку духовної та політико-правової культури (література, мистецтво, періодика, виникнення науково-просвітницьких та політичних угруповань, партій, товариств, створення національного шкільництва).

Отже, усе вищевикладене переконує нас у тому, що ті традиції, які склалися віками, зберігають свою силу та привабливість і в наш час. Але одночасно і становить проблеми, які потребують нагального вирішення: багато архівних матеріалів як в Україні, так і за рубежом чекають на своїх дослідників саме з питань вивчення європейської та української дипломатичної спадщини.

Джерела та література

1. Власные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время: Монография / отв. ред. Т.П. Гусарова. – М.: КДУ, 2011. – 600 с.
2. Кальер Ф., де. О способах ведения переговоров с государями: Перевод первого французского издания 1716 г. / Ф. де Кальер. – М.: Б.и., 2000. – 208 с.

3. Коммин Филип де. Мемуары / Ф. де Коммин; пер. с франц. Ю.П. Калинин. – М.: Наука, 1987. – Кн. 1. – Гл. XIV. – С. 299-309.
4. Придворная культура эпохи Возрождения / под ред. Л.М. Брагиной, В.М. Володарского. – М.: Издательство «Политическая энциклопедия», 2014. – 301с.
5. Российский Государственный архив древних актов (РГАДА). – Ф. 79. – Д. 15. – Л. 266.
6. Российский Государственный архив древних актов (РГАДА). – Ф. 123. – Д. 10. – Л. 89-90 об; РГАДА. – Ф. 53. – Д. 1. – Л. 3, 27 об.
7. Циватый В.Г. Дипломатический инструментарий Никколо Макиавелли и институты европейской дипломатии раннего Нового времени (XVI-XVII вв.) / Циватый Вячеслав Григорьевич // Перечитывая Макиавелли. Идеи и политическая практика через века и страны. Сборник научных статей / отв. ред. М.А. Юсим. – М.: Институт всеобщей истории РАН, 2013. – С. 271-285.
8. Циватый В.Г. Застольный/столовый этикет, традиции питания и тренды украинской национальной кухни: институционально-региональное измерение / Вячеслав Циватый // Традиционная культура в современном мире. История еды и традиции питания народов мира. Материалы I Международного симпозиума. – Москва, 2014. – С. 71-72.
9. Циватый В.Г. Доба раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.): інституціональний вимір європейських дипломатичних практик / В.Г. Циватый // Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 94-98.
10. Циватый В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В.Г. Циватый // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К.: «ДЕМІД», 2000. – Вип. 4. – С. 268-274.
11. Циватый В.Г. Європейський зовнішньополітичний простір доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.): концепти і дипломатичний інструментарій / Вячеслав Циватый // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки / Відп. ред. С.В. Віднянський, відп. секр. Н.В. Кравець. – К., 2013. – Вип. 22. – С. 116-119.
12. Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи: українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. / Тарас Чухліб. – К.: Арістей, 2005. – 2-ге вид. – 640с.
13. Чухліб Т.В. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. / Тарас Чухліб. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2009. – 3-тє вид. – 616 с.
14. Шевчук В.О. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст.: У 2-х книгах / Валерій Шевчук. – К.: Грамота, 2007. – Книга 1. – 720 с.
15. Шевчук В.О. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення / В.О. Шевчук. – К.: Абрис, 1995. – 392с.
16. Яковенко Н.Л. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття / Наталя Яковенко. – К.: Laurus, 2012. – 472с. (Серія «Золоті ворота»; вип. 2).
17. Commynes Ph. de Mémoires / Ph. de Commynes. – Paris, 1924-1925. – Т. 3. – Ch.VIII. – P. 220.
18. Commynes Ph. de Mémoires / Ph. de Commynes. – Paris, 1924-1925. – Т.3. – Ch.VIII.
19. Gierowski J.A. Historia Polski, 1505-1864 / Jozef Andrzej Gierowski. – Warszawa, 1984. – 320 p.
20. Nordmann C. La montée de la puissance européenne (1492-1661) / Claude Nordmann – Paris: Presses universitaires de France, 1974. – 325 p.

УДК 94:327 (478+438) “1611/1616”

В. Константинов

ОТНОШЕНИЯ МОЛДАВИИ И РЕЧИПОСЛИТЫ ВО ВРЕМЕНА ПЕРВОГО ГОСПОДАРСТВА ШТЕФАНА ТОМШЫ II (1611-1616)

У статті розглядається аспект воєнно-політичних подій молдавсько-польських відносин періоду першого правління Штефана Томши початку XVII ст.

Ключові слова: Штефан Томша, Молдавія, Річ Посполита, молдавський престол.

Changing of Constantin Movilă with Stephen Tomşa II without consent of Poles was a violation from the viewpoint of Poles, the agreements concluded between Poland and the Ottoman Empire from the time the enthronement in the seat by the Polish army of Jeremiah Movilă. Each side had its rightness. Ottomans said that they changed of Constantine Movilă with Ştefan Tomşa II because son of Jeremiah Movilă give the help to Radu Şerban in his campaign in Transylvania, which was not supposed to do and was even warned of this. For their part, the Poles saw the gesture Ottoman ruler not a simple change but a first step in a long series of actions that would jeopardize the safety and soundness of Rzeczpospolita.

Key-words: Rzeczpospolita, Moldavia, Ottoman Empire, Constantin Movilă, Ştefan Tomşa II

The article discusses aspects of military and political events of the Moldovan-Polish relations during the first reign of Stefan Tomshi beginning of the XVII century.

Keywords: Stefan Tomsha, Moldavia, Rzeczpospolita, the Moldavian throne.

События произошедшие в Молдавском княжестве начиная со вторым десятилетием 17 века можно определить как один из самых трудных моментов в ее истории до этого времени. По сравнению с предыдущим периодом правления Могилов, который начинается в 1595 году когда Ян Замойски посадил на молдавский престол Иеремию Могила, характеризующийся в общем как период стабильности, начиная с 1611, Молдавия переживет трудные времена. И как во всех случаях, нельзя определить одну причину создавшегося положения. Имеем дело с клубком противоречий, у которого была своя предистория и которая будет определять и направлять основные пути развития в будущем.

Итак по сути, уже в 1611 году на севере Дуная вспыхнуло новое противостояние у которого понятно что была своя предистория¹. Трансильванский принц, Габриел Батори скинул с престола валахского господаря, Раду Шербана, и по сути стал правителем этого государства. В той заварухе которая началась стали задействованы большие силы между инными и австрийские и османские, но и польские легионы которые находились при молдавском господаре, Константине Могила. На призывы Порты не помогать Шербану, молдавский господарь ответил мощной поддержкой, которая чуть не обернулась большими неприятностями для османов. Так или иначе, но турецкие правители четко для себя решили сместить с молдавского престола молодого Константина Могила, а на его место поставили, никому еще не известному до тех времен, Штефана Томшу II, который считал себя сыном Штефана Томшы, избранного господарем частью молдавских бояр в 1563 году, но после того как не был признан Портой был убит в Львов², с несколькими боярами которые его поддержали³.

Смещение молдавского господаря, ставленника поляков противоречило, по мнению поляков, польско-османским договоренностям достигнутым еще в конце 16 века, когда было установлено соглашение по которому на молдавский престол мог сесть только тот который был бы предложен польским королем, приязненно относился бы к турецким властям и поддерживал бы мир между двумя великими державами – Османской Империей и Речи Посполитой. Однако, сразу же скажем что если исходить из этих принципов, с точки зрения османов, после событий 1611 года, когда Константин Могила оказал помощь Раду Шербану, то уже тогда были нарушены польско-османские договоренности. По сути, молдавский господарь неприязненно отнесся к османским властям поддержав свергнутого валахского господаря, и тем самым подверг сомнению установленный мир между двумя державами.

Таким образом в отношении Молдавского государства уже к началу 1612 года образовались две непримиримые позиции. С одной стороны, поляки считали смещение их ставленника незаконным, тогда как османе ссылаясь на события 1611 года видели в смещении Константина Могила нормальное последствие неповиновения молдавского господаря.

¹ Речь идет об плане объединения Молдавии, Валахии и Трансильвании в одно единое государство. Первым этот план создал трансильванский князь Сигизмунд Батори, а претворил в жизнь Михай Храбрый который объединил все три румынские государства под свое правление. См. Нашу статью *Moldavia in stousunkach miedzynarodowych w końcu XVI i na początku XVII wieku, „Rzeczpospolita wobec Orientu w epoce nowożytnej”*, pod red. Dariusza Milewskiego, Zabrze, 2011, p.10-21.

² Об этом господаре см. Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din ara Românească i Moldova a.1324-1881, I, Secolele XIV-XVI, Bucuresti, Editura Enciclopedică, 2001, стр. p.671-681.*

³ События 1611 года были рассмотрены нами в статье *Despre tratatul lui Radu Mihnea cu oraşul Braşov din 12 septembrie 1611, „Ioan Neculce – Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei” – Iaşi (serie nouă), IV-VII (1998-2001), p.107-123.*